

Szydlik, Wincenty

Wokół 800-lecia Osuchowej i innych ośrodków osadniczych na Puszczy Białej

Zeszyty Naukowe Ostrołęckiego Towarzystwa Naukowego 14, 167-182

2000

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych oraz w kolekcji mazowieckich czasopism regionalnych mazowsze.hist.pl.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wincenty Szydlik

Tłuszcz

Wokół 800-lecia Osuchowej i innych ośrodków osadniczych na Puszczy Białej

Pierwsze wzmianki historyczne o Osuchowej, Nagoszewie, Wiśniewie, Turzynie, Brańszczyku, Tuchlinie, Udrzynie, Długosiodle, Popowie, Gródku, Psarach, Bartodziejach, Zambskach, Gładczynie, Pniewie i Drwałach oraz miastach Wyszków i Brok położonych na terenie dzisiejszej Puszczy Białej - bo o nich będzie mowa w tej publikacji - odnotowano w roku 1203. Niebawem Jubileusz 800-lecia. Jubileusz w skali regionu znakomity. Osuchowa, pomijając Brok, Wyszków i Brańszczyk, była przez wieki największą wsią. Położona niemal w samym sercu Puszczy Białej między Brokiem a Pułtuskim od wieków żyła z lasu i rolnictwa. W wieku XII, już może nawet w pierwszej jego połowie, jak się wydaje, wzniesiono tu kilka domostw z drewna, bowiem poza drewnem innych materiałów budowlanych tu nie było. Puszczański krajobraz obfitował w dorodne drzewa wybornie nadające się na budulec. To właśnie z nich wznoszono domy i budynki gospodarskie. Dziś tylko nieliczne chaty drewniane, pięknie zdobione, stojąc szczytami do drogi, chylą się ku upadkowi. Wyparły je budynki murowane. I już tylko te drewniane chałupy zaświadczenia o odchodzącym w przeszłość puszczańskim charakterze wsi.

800-lecie Osuchowej, mojej rodzinnej wsi, stwarza okazję do zastanowienia się, jakie zagadnienia w jej dziejach i okolicznych miejscowości uznać za najważniejsze, co pozwoli na precyzowanie programu lokalnej edukacji regionalnej. Skłania także do przeprowadzania wielu porównań, gdyż dzieje regionalne stały się, zwłaszcza w ostatnich latach, tematem poruszonym niezmiernie często w publicystyce i opracowaniach naukowych. Daje się zatem bez trudu nakreślić ewolucję poglądów na historię regionalną, rysującą się w ciągu kilku lat końca XX wieku. Zajmując się dziejami i kulturą regionu Puszczy Białej już od blisko dwudziestu lat, stosowałem różne procedury, metody i techniki badawcze. Tradycyjnie, zgodnie z różnieniem wprowadzonym w roku 1937 przez Gordona Allporta¹ i rozwiniętym przez J. Brzezińskiego², w swych poszukiwaniach stosowałem podej-

1. Gordon Allport (1897 - 1967), profesor Harvardu, teoretyk osobowości, twórca teorii funkcjonalnej autonomii motywów.

ście idiograficzne, zorientowane na opis zjawisk indywidualnych, jednostkowych, niepowtarzalnych, którego owoce dość często publikowałem w prasie lokalnej („Tygodnik Ostrołęcki”, „Tygodnik Wołomiński”, „Gazeta Radzywińska”, „Tygodnik Wyszkowski”). W tej publikacji staram się uzeńtrznąć podejście badawcze, zwane monotetycznym, a więc ukierunkowanym na wykrycie reguł rządzących przebiegiem procesu dziejowego w regionie Puszczy Białej.

Dla mnie Osuchowa - to miejsce ojczyste, którego zapomnieć nie sposób. Opisując region Puszczy Białej posługuję się, szczególnie w publicystyce, językiem entuzjasty, staram się odkryć jakby krąg krajobrazu wokół tej miejscowości, jego istotę, na którą składa się nie tylko obraz okolicy, ale i ten „genius loci”, gdzie wszystko coś znaczy i szum lasu, wiosenne kumkanie żab nad stawami, i dolatująca skądś piosenka. Dla mnie Osuchowa to miejsce zielone wśród pól i puszczy. Ileż miłych i sympatycznych skojarzeń, wspomnień, reminiscencji Ale Osuchowa to także losy, często skomplikowane, dramatyczne, nawet tragiczne, jej mieszkańców i moje. Wieś pełna uroku, niepowtarzalnej aury, żyjąca własnym, zwykle niezbyt śpiesznym rytmem. I w sposób unikalny podzielona na dzielnice: Podborze, Kobusówkę, Zastruże, Lipniki Kąt, Gościńiec, Wilkówę i Kapkas, położona w gminie Ostrów Mazowiecka. Jest tu szkoła, kościół i około 100 osad ludzkich. Tyle zwykle wiadomo o tej miejscowości z pobieżnej obserwacji, bo z encyklopedycznych not, ani z przewodników turystycznych nic się o niej nie dowiemy. Zaskakujące! Osuchowa to moja „mała Ojczyzna”. Więź i identyfikacja ze swoimi „małymi ojczyznami” ma ogromne znaczenie szczególnie teraz, w dobie globalizacji i amerykanizacji³. „Małe ojczyzny uczą żyć w wielkich ojczyznach, w świecie. Trzeba mieć świadomość swego regionu, swej własnej kultury, swej inności - one warunkują tożsamość, a także świadomość wspólnoty z innymi narodami. Wszak każda mała ojczyzna jest częścią Polski, ale także częścią głównego ładu Europy” - mówi ks. Wiesław Niewęglowski.

W tym miejscu wypada zgodzić się z prof. H. Samsonowiczem, który napisał: „Kiedy mówimy „Ojczyzna” nie jawi się w naszej wyobraźni mapa

2. Brzeziński J., Elementy metodologii badań psychologicznych, Warszawa 1984; Metodologiczne i psychologiczne wyznaczniki procesu badawczego w psychologii, Poznań 1978, Wydawnictwo UAM; Metodologiczne źródła artefaktów w badaniach psychologów społecznych inspirowanych socjologicznymi badaniami opinii publicznej, „Kolokwia Psychologiczne”, t. 4/1995; Brzeziński J., Siuta J. Społeczny kontekst badań psychologicznych i pedagogicznych, Warszawa 1991 PWN.

3. Amerykanizacja (americanization) - koncepcja, według której jednym z celów edukacji jest oderwanie grup mniejszościowych od ich kultur i asymilowanie ich w kulturze dominującej

kraju, nie wyobrażamy sobie tekstu konstytucji. Owszem, naszą wspólnotę - wielką Ojczyznę symbolizują znaki - Orzeł Biały i biało-czerwony sztandar. Ale myśląc o Polsce przywołujemy dobrze znane krajobrazy, konkretne, rzeczywiste: własny dom, miasto lub wieś i dobrze znany widnokrąg. Będzie on odmienny w wyobrażeniach każdego z naszych rodaków. Góral wspomni swe Tatry, Gdańszczanin - plaże nadmorskie, (...), Mazowszanin - piaski i lasy nad Wisłą, Bugiem i Narwią.”⁴

I. Opinie o zasięgu regionu

Osuchowa przez wieki była jedną, zdaniem badaczy, z największych wsi w regionie Puszczy Białej. Jest także jedną z dwudziestu najstarszych miejscowości na tym terenie. A mimo to jej dzieje, jak też dzieje okolicznych miejscowości znalazły się zbyt późno w kręgu zainteresowań badaczy. Puszcza Biała (dlaczego?) nie przyciągała tak uwagi historyków i etnografów jako wyodrębniony region kulturowy. Woleli oni raczej zajmować się Puszcza Zieloną (Zagajnicą, Kurpiowską). Nawet Andrzej⁵ (Jędrzej) Świącicki, autor najstarszego opisu Mazowsza, dzierżawca folwarków koło Wyszkowa opisuje tereny odległe od swego miejsca zamieszkania i miejsca pracy. Swą uwagę skupia przede wszystkim na Królewsczyźnie, czyli na Puszczy Zielonej. Podobnie, w dwa wieki później T. Świącki w swej pracy⁶ opublikowanej w 1827 roku najwięcej uwagi skupia na kulturze ludności mieszkającej po prawej stronie Narwi. Dopiero w wydanej w 1830 roku książce autorstwa W. H. Gawareckiego⁷ znajdujemy określenie przybliżonych granic obu puszczy - Zielonej i Białej. Puszcza, nazywana tu Nadbużną - zdaniem Gawareckiego - rozciąga się między „Narwią i Bugiem od Broku do Ostrowca”. Bardziej podmiotowo teren ten potraktował Bronisław Chlebowski⁸,

4. Henryk Samsonowicz, O wielkiej i małej ojczyźnie, [w:] Mazowsze wspólnota w kulturze, Pod red. Zygryda Rekosza, Warszawa 1999 Mazowieckie Towarzystwo Kultury, s. 76.

5. Świącicki Jędrzej, żył na przełomie wieków XVI i XVII, pisarz ziemi nurskiej, pisarz grodzki w Ostrowi, napisał dzieło: *Topographia sive Masoviae descriptio* auctore Andrea Swiecicki, wydane około 1634 r. Dziś dostępne dzięki wydaniu w 1974 roku fascimile i tłumaczeniem Stanisława Pazyry i Heleny Pazyrzyny

6. T. Świącki, O Kurpiach. „Dziennik Warszawski”, t. 9. 1827.

7. W. H. Gawarecki, O Kurpiach [W:] Pamiętnik historyczny plocki, Warszawa 1830.

8. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, pod redakcją Filipa Sulemirskiego, redaktora „Wędrowca”, magistra nauk fizyczno-matematycznych byłej Szkoły Głównej Warszawskiej, Bronisława Chlebowskiego, magistra nauk filologiczno-historycznych byłej Szkoły Głównej Warszawskiej, Władysława Walewskiego, obywatela ziemskiego, kandydata nauk dyplomatycznych Uniwersytetu w Dorpacie, Warszawa 1886, Tom VII, s. 697.

który opisał Puszcę Białą i określił jej granice. Zdaniem tego autora Puszcza Biała rozciąga się: „między Brokiem, Brańszczykiem, Długosiodłem a Nagoszewem. Z kolei mój imiennik, Wincenty Pol⁹ przesuwając jej granicę aż do Krasnosielca. Lokalizacją obu puszczy zajmował się również Adam Chętnik, który zwrócił uwagę, że Puszcza Biała rozciąga się od Narwi koło Pułtuska do Bugu koło Wyszkowa i Broku. Badacz ten podkreśla, że tereny Puszczy Białej są przedłużeniem właściwej Kurpiowszczyzny¹⁰.

Współczesny uczyony, prof. Henryk Samsonowicz sądzi, że: „Puszcza Biała przyciągała od dawna uwagę historyków i etnografów jako wyodrębniony region etnograficzny¹¹. Granice jej nie są wyraźnie określone.¹² Biorąc pod uwagę stosunki własnościowe, szczególnie stan posiadania biskupów płockich otrzymamy obraz odmienny od tego, który wyłania się przy analizie zabytków kultury materialnej. Nie siląc się na większą precyzję przyjmijmy tu, że interesujący nas obszar leży między Bugiem na południu, Narwią na zachodzie. Granice północna i wschodnia nie są tak oczywiste, ale jeśli przyjąłoby się założenie, że i one są wyznaczone przez cieki wodne, to z grubsza można by je określić dolinami Orzyca na północy i rzeki Brok na wschodzie. Ma to także uzasadnienie historyczne, jako że wzdłuż Orzyca biegła już w XV wieku granica ziemi nurskiej.”¹³ A więc prof. Samsonowicz zamyka jakby dyskusję na temat zasięgu regionu Puszczy Białej.

Opinię o zasięgu i pochodzeniu nazwy Puszczy wyraża także Henryk Syska, który podaje szereg tłumaczeń tych zagadnień. Niektórzy badacze nazwę Puszczy wywodzili od Białego Dworu, osady Jadźwingów na Podlasiu. Syska pisze: „Minęło lat niewiele i oto nazwa została rozciągnięta na przeźrebiane już wówczas poważnie bory otaczające Ostrów, Brok i Kamieńczyk, chroniące od wiatrów Długosiodło, Wyszków i Obryte, osłaniające cieniem przedmieścia Pułtuska. Z dawnego Białego Dworu powstała Puszcza Biała. Na przypuszczenia powyższe nie wszyscy wyrażają zgodę. Biała Puszcza kurpiowska - pisze Syska - nic nie ma wspólnego z jadźwingowską

9. W. Pol, *Puszczacy Mazowsza*, [W:] *Dzieła wierszem i prozą*, T. 4, z. 2: *Obraz z życia i natury*; t.2, cz. 3. Lwów 1876.

10. A. Chętnik, *Wystawa regionalna w Pułtusku*. „Ziemia”, t.1, 1922, s. 245.

11. Por. M. Żywirska, *Puszcza Biała, jej dzieje i kultura*, Warszawa 1973 PWN; *Brok i Puszcza Biała. Przeszłość - środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze* pod red. J. Kazimierskiego, Ciechanów 1989, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Towarzystwo Przyjaciół Broku, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych Mazowieckie Towarzystwo Kultury im. Stanisława Herbsta.

12. M. Żywirska, *Puszcza ...*, s. 32; A. Kutrzeba - Pojmarowa, *Puszcza Biała jako region etnograficzny*, [W:] *Brok i Puszcza Biała*, s. 335.

13. H. Samsonowicz, *Ośrodki Gospodarcze w Puszczy Białej na początku XIX wieku*, [W:] *„Zeszyty Naukowe”* Nr VI/1992 Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe Ostrołęka 1992, s. 46.

osadą. Nazwa borów położonych między widłami Bugu - Narwi - twierdzą przeciwnicy Białego Dworu - utworzyła się z przyczyn bardziej prostych, dostrzeganych po dzień dzisiejszy ludzkim okiem. Oto od wieków las wzrastał tu gęsty; sosna przy sośnie, brzezina przy brzezinie pięły się ku niebu w pogoni za słońcem, lecz u podnóża drzew świeciła golizną ziemia, która na Ponarwiu i Nadbużu jest przeważnie piaszczysta. Gdy wiatr powieje wśród halizny i poręby, pędzi przed sobą skłębiony tuman piaskowy. Jałowa gleba nie sprzyja wzrostowi leśnego poszycia. Brak światła i wilgoci zabija wcześniej czy później każdą wątleszą roślinkę. Rdzawa biel piasku borowego stwarza jak gdyby tło malarskie dla koron iglastych, przez okrągły rok zachowujących nieskazitelną zieleń. I właśnie z powodu tych piasków przyjęła się nazwa Białej Puszczy. Na szlaku turystycznym pomiędzy Długosiodłem a Trzcianką znajdziemy wieś Białełoto. Dlaczego białe - spyta niejeden czytelnik - skoro prawdziwe błoto jest wręcz przeciwnego koloru? Nic to innego, jak ironiczna nazwa dokuczliwego piasku¹⁴. Piasek ten Syska nazywa „dziadowskim morzem”, a nazwę wywodzi następująco: biały piasek, białe błoto, Biała Puszcza, położona na międzyrzeczu Narwi i Bugu.

II. Piśmiennictwo

Zastanawiający jest fakt nikłego zainteresowania badaczy tymi terenami, gdy dzieje Puszczy Zielonej mają tak bogatą bibliografię. Rzecz trudna do rozstrzygnięcia. W XIX wieku Biskupszczyznę¹⁵ penetrowali Ludwik Krzywicki i K. Podkański¹⁶. Krzywicki wyniki swych badań zamieścił w kilkudziesięciu hasłach Słownika geograficznego... (między innymi przy opisie Osuchowej). Poważniejsza praca monograficzna nie powstała. Dopiero w XX wieku badania nad historią myśli regionalnej i wspólnot regionu Puszczy Białej zaczynają stanowić wszakże dość specyficzną dziedzinę wiedzy o przeszłości, ale skupiającą wokół siebie jeszcze nieliczne grono oddanych jej niemal bez reszty specjalistów i miłośników, niechętnie ulegających presji powszechnie akceptowanych tematów o „wielkich ojczyznach” i nowym modom w historiografii. Dzieje ludu żyjącego między Brokiem a Pułtuskim, w widłach Bugu i Narwi, w Puszczy Białej znalazły swych wiernych

14. H. Syska, *Obleciałem Kurpie - Gocie*, Warszawa 1955, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza s. 10 - 11.

15. Taka nazwa pojawia się często w literaturze na określenie terenów położonych między Brokiem a Pułtuskim, czyli Puszczy Białej.

16. Zob. K. Podkański, *Puszcza Kurpiowska*, [W:] *Pisma pośmiertne*, T. 1 Kraków 1922.

(choć nielicznych) badaczy. W tym miejscu wymienić należy - obok Kolberga, Glogera, Krzywickiego¹⁷ - Marię Żywirską (1904 - 1980), dra Mieczysława Bartniczaka (1935 - 1999), Henryka Syskę (1920 - 2000), prof. Adama Dobrońskiego, prof. Henryka Samsonowicza, Dionizę Gimpel, prof. Janusza Szczepańskiego. W ostatnich dziesięcioleciach prowadzone badania w tym kierunku zaowocowały w postaci fundamentalnych monografii odnoszących się do Ostrowi, Wyszkowa, Pułtuszka i całego regionu Puszczy Białej¹⁸ oraz licznych artykułów w prasie regionalnej i pismach specjalistycznych. Żywe zainteresowanie Puszcza Białą wzbudzają również ostatnie lata: okres powstawania towarzystw i stowarzyszeń społeczno - kulturalnych, w których zdecydowana większość działaczy z naciskiem akcentuje treści regionalne na organizowanych przez siebie lub władze samorządowe sympozjach, konferencjach regionalistów, ot chociażby takich, jak „Puszcza Biała ma głos”, organizowanych od 1999 roku w Wyszowie.

Puszcza Zielona ma swojego Adama Chętnika, Puszcza Biała ma swoją Marię Żywirską, tak ostatnio zwykło się mówić wśród regionalistów. Szczególne miejsce w historii i historiografii oraz w regionalizmie Puszczy Białej

17. Oskar Kolberg (1814 - 1890); Zygmunt Gloger (1845 - 1910); Ludwik Krzywicki (1859 - 1941).

18. Zob. tytułem przykładu (alfabetycznie, wg autorów): M. Bartniczka, Ostrow Mazowiecka i okolice, Warszawa 1987; Brok i Puszcza Biała. Przeszłość - środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze, pod red. J. Kazimierskiego, Ciechanów 1989; A. Dobroński, Ostrow Mazowiecka. Zarys dziejów, Ostrow Mazowiecka 1988 Towarzystwo Miłośników Ziemi Ostrowskiej MOBN im. Stanisława Herbsta Stacja Naukowa w Ostrołęce; D. Gimpel, Dzieje Wyszowa, pod redakcją Henryka Samsonowicza, Warszawa 1984, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. S. Herbsta Towarzystwo Przyjaciół Wyszowa; S. Pazyra, Najstarszy opis Mazowsza Jędrzeja Świeckiego, Przekład i objaśnienia Helena Pazyryna, Warszawa 1974 Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza; J. Szczepański, Dzieje Wyszowa i okolic, Warszawa 1998; Pułtusk. Studia i materiały z dziejów miasta i regionu, red. J. Antoniewicz, A. Gieysztor, S. Kotarski. Tom I, Warszawa 1969, MOBN Książka i Wiedza; Ostrow Mazowiecka. Z dziejów miasta i powiatu. Praca zbiorowa pod redakcją Stanisława Russockiego, Warszawa 1975 MOBN KiW; R. Szydlik, W. Szydlik, Długosiodło. 800 lat dziejów i kultury (1203 - 2003), Długosiodło 1999/2000, Cz. I i II; R. Szydlik, W. Szydlik, Dąbrówka. Jej dzieje i kultura, Dąbrówka 1999/2000; W. Szydlik, Osadnictwo kurpiowskie na Puszczy Białej, Tuszcz 1999; M. Żywirska, Puszcza Biała, jej dzieje i kultura, Warszawa 1973 PWN. Zob. także artykuły w pismach naukowych: J. Z. Długolecki, Czy ja urodziłem się Kurpiem? [W:] „Zeszyty Naukowe” Nr VIII Ostrołęka 1994 Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe; J. Z. Długolecki, Puszcza Biała - Jej miłość, [W:] „Zeszyty Naukowe” Nr IX, Ostrołęka 1995, Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe; J. Z. Długolecki, Dlaczego Żywirska nieznana, [W:] „Zeszyty Naukowe” Nr X, Ostrołęka 1996 Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe; S. Pajka, O księżach z parafii kurpiowskich zamordowanych w obozach hitlerowskich, [W:] „Zeszyty Naukowe” Nr VIII Ostrołęka 1994 Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe; H. Samsonowicz, Ośrodki Gospodarcze w Puszczy Białej na początku XIX wieku, [W:] „Zeszyty Naukowe” Nr VI/1992 Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe Ostrołęka 1992; I. Składanowski - liczne artykuły w „Tygodniku Wyszowskim”; W. Szydlik, Kurpie na Puszczy Białej, [W:] „Zeszyty Naukowe” Nr XIII/1999 Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe Ostrołęka 1999.

ma rzeczywiście Maria Żywirska, urodzona w Brańszczyku (i tu też pochowana na miejscowym cmentarzu), która dłuższy okres swego życia przebywała poza powiatem wyszkowskim, a mimo to obrała dla swych badań region związany z jej miejscem urodzenia. Region najslabiej wówczas opracowany, wymagający szeroko zakrojonych poszukiwań archiwalnych i bibliotecznych, a następnie podstawowych analiz źródłowych. Ich wyniki opublikowała w pomnikowym dziele, Puszcza Biała. Jej dzieje i kultura, (Warszawa 1973, PWN), a po części także w czasopiśmie historycznych. M. Żywirska dostrzegła bowiem i konsekwentnie wykazała w swej monografii etnograficznej integralny związek dwóch pozornie odrębnych nurtów: pracy ludności puszczańskiej, jej zajęć gospodarskich (i leśnych) z kulturą materialną wytworzoną tu przez wieki. „Niniejsza publikacja [praca Marii Żywirskiej, przypis W. Sz.] jest pierwszą i najważniejszą monografią etnograficzną - napisał wydawca - regionu zwanego Puszcza Białą. Praca składa się z dwóch części. Część I, historyczna, przedstawia ogólną charakterystykę regionu w oparciu o niewykorzystane dotąd materiały archiwalne. Część II, opisowa, rejestruje przejawy kultury materialnej na terenie Puszczy Białej w okresie międzywojennym, a także jej wcześniejsze dziewiętnastowieczne tradycje. Monografia opiera się na własnych badaniach Autorki, prowadzonych przez blisko 40 lat. Wielka wartość publikacji polega także na tym, że wiele z opisywanych zjawisk kulturowych dziś już nie istnieje” - pisze wydawca.

Maria Żywirska „odkryła” region Puszczy Białej, i podobnie jak Adam Chętnik Puszcze Zieloną, opisała go na podstawie żmudnych badań naukowych. A współcześni regionaliści w okresie Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 i Jubileuszu 800-lecia dwudziestu miejscowości położonych na tym terenie pragną go na nowo odkrywać, upowszechniać wiedzę regionalną o nim, zaszczeptać miłość do rodzinnej ziemi, do swojej „małej Ojczyzny”.

III. Osuchowa - 800 lat dziejów i kultury

Duża i jedna z najstarszych wsi, położona w samym sercu Puszczy Białej, otoczona lasami i obszarami miejscowości: Fidury, Koziki, Nagoszewka, Dybki i Wiśniewo. Pierwsza udokumentowana wzmianka o niej pochodzi z roku 1203 (1235?). A więc za trzy lata Osuchowa będzie obchodziła swoje 800-lecie. Sołtysem Osuchowej Nowej jest Mirosław Szydlak. Opisywana wieś leży na terenie Międzyrzecza Łomżyńskiego w pobliżu drogi nr 18

przebiegającej przez pobliskie miasta: Wyszaków i Ostrów Mazowiecką, a będącej fragmentem ważnej europejskiej arterii - Via Baltica. Jest zatem miejscowością dobrze skomunikowaną z Warszawą oraz wieloma innymi ośrodkami gospodarczymi i kulturalnymi centralnej i północno-wschodniej części kraju. Układ sieci osadniczej sprawia, że obszar zajmowany przez Osuchową jest stosunkowo rozległy. Jeżeli za punkt centralny przyjmiemy rejon o najgęstszej zabudowie, to jego współrzędne geograficzne wyniosą: 52 46' N, 21 40' E. Tu skupiają się neowaligiczne elementy przestrzennej struktury wsi: szkoła, kościół, sklep. Można jednakże założyć, że środek miejscowości to najwyższe wzniesienie terenu (116,2 m n.p.m.) zwane w lokalnej tradycji "Obserwatorem" ze względu na zbudowaną tu kilkadziesiąt lat temu wieżę triangulacyjną, która stanęła na polu należącym do rolnika o nazwisku Sitek. Z wierzchołka wieży było widać wszystkie części osady wkomponowane w malownicze tło Puszczy Białej. Współrzędne tego punktu obserwacyjnego to: 52 45' 00" N, 21 44' 30"E.

'Osuch' - to gałąź sucha. Osuchowo (pierwotna nazwa wsi), to także teren osuszony, albo raczej bardzo wysuszony. Takie jest bowiem położenie topograficzne wsi. Od tej nazwy tworzono nazwiska. W wykazie bartników w Osuchowej z roku 1650 lustracja dóbr biskupich wymienia nazwiska: Jan Kabat, Jakub Osuchowski, Jakub Pych.¹⁹ Dr Mieczysław Bartniczak na temat nazwy Osuchowa pisze: "Rdzeniem w nazwie wsi jest osuch oznaczający podmokłą wysepkę na bagnie pozostałą po opadnięciu wód i osuszeniu terenu."²⁰ Prof. Rymut słowo osuch objaśnia jako 'wysuszony chleb, płacek'²¹

W Polsce jest kilkanaście wsi noszących podobne nazwy. Mamy więc: Osuch nad Notecią, Osuchów w gm. Piekary, Osuchów w pow. Grójec, Osuchowo w pow. kaliskim, Osuchowo pow. iłżecki, Osuchy pow. biłgorajski.

Kiedy powstała Osuchowa? Czy miejscowość ma 800 lat czy może więcej? Na pierwsze pytanie precyzyjnej odpowiedzi udzielić się nie da, natomiast na pytanie drugie odpowiadamy: Osuchowa²² ma na pewno więcej niż 800 lat. Jednak zwykle za początek dziejów danej miejscowości, za jej metrykę (choć to fakt umowny) przyjmuje się pierwszą wzmiankę o niej w źródłach historycznych. Należy mieć jednak świadomość, że zanim władca

19. Tamże, s. 74.

20. M. Bartniczak, Ostrów Mazowiecka i okolice, Warszawa 1987, s. 238.

21. Kazimierz Rymut profesor w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie. Przedmiotem jego zainteresowań są zarówno nazwy geograficzne, jak i osobowe (onomastyka).

22. Podstawowe źródła do dziejów Osuchowej znajdują się w zachowanych aktach kapituły plockiej i pułtuskiej, Archiwum Akt Dawnych w Warszawie i innych archiwach.

(ksiąęę, król) bądź właściciel (w przypadku Osuchowej - Konrad I, ksiąęę mazowiecki) wymienił jej nazwę w dokumencie, to musiała już istnieć i coś znaczyć. Wsie czy miasteczka nie powstawały z dnia na dzień czy z roku na rok, ale owe tworzenie odbywało się przez kilka, niekiedy kilkadziesiąt lat. Podobnie jak nie wiadomo dokładnie kiedy powstała Polska, ale pierwszy raz w źródłach pojawiła się jej nazwa pod datą 966 r., gdy to uczony duchowny zapisał, że wtedy odbył się chrzest Mieszka i Polski. I ta data stanowi metrykę naszego kraju. Osuchowa²³ jako wioska puszczańska w dobrach biskupów płockich, powstawała przed XIII wiekiem. Natomiast najważniejszym dokumentem, w którym pojawia się po raz pierwszy nazwa 'Osuchowo' jest Dyplom (dokument) Konrada I, księcia mazowieckiego z 1203 r.²⁴ (lub 1235?) stanowiący zatwierdzenie posiadłości biskupstwa płockiego. "Wymienia on dwa grody kasztelańskie (castellatura) Pułtusk i Święcko, grody Brok, Brańsk, wsie z kościołami i dochody z nich, komory celne, przewozy, dziesięciny, stawy rybne, rzeki z bobrami, dochody z targów i karczem. (...)dokument wylicza następujące wsie: podległe administracji pułtuskiej Zambski, Psary, Obryte, Gródek, Bartodzieje, Gładczyn, Pniewo - zlokalizowane na północny zachód od Wyszkowa - i Turzyn, Bieliny, Tuchlin, Długosiodło, Osuchowo, Nagoszewo, Wiśniewo - od strony północno-wschodniej."²⁵ Inni historycy, jak np. prof. Janusz Szczepański również pod datą 1203 umieszcza dokument Konrada i wymienia w nim Osuchową. Szczepański pisze: "Więcej informacji na temat Wyszkowa dostarcza dokument Konrada Mazowieckiego z 1203 r, wydany dla biskupa płockiego i potwierdzający jego posiadłości. (...). Na północny wschód od Wyszkowa znajdowały się wsie: Bieliny, Długosiodło, Nagoszewo, Osuchowo, Tuchlin, Turzyn, Wiśniewo, zaś od strony północno-zachodniej: Bartodzieje, Gładczyn, Gródek, Obryte, Psary, Pniewo, Zambski."²⁶ Także Maria Żywirska zaświadcza, że Osuchową wymieniono po raz pierwszy w dokumencie z 1203 roku. Autorka pisze: „O zasięgu osadnictwa średniowiecznego informuje dokument wydany przez Konrada Mazowieckiego dla biskupa płockiego w

23. W XIII wieku w dobrach biskupa płockiego znajdowała się wieś Osuchowo: Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego(Kodeks Dyplomatyczny Księstwa Mazowieckiego, wyd. J. T. Lubomirski, Warszawa 1862 - dalej cytowany jako KDKsM - nr 18, s. 15; por. także Stanisław Arnold, Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski piastowskiej w XII - XIV wieku, Kraków 1927, s. 72 i następane oraz zamieszczoną tamże mapę Mazowsza i Kujaw.

24. Codex diplomations et commemorationum Masoviae generalis. Zbiór ogólny przywilejów i wspominków mazowieckich. Zebrał i wydał J. K. Kochanowski Warszawa 1919, s. 342, nr 301; Monumenta Poloniae historica, tom V, s. 422.

25. D. Gimpel, Dzieje Wyszkowa, pod redakcją Henryka Samsonowicza, Warszawa 1984, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. S. Herbsta Towarzystwo Przyjaciół Wyszkowa, s. 23.

26. J. Szczepański, Dzieje Wyszkowa i okolic, Warszawa 1998, s. 14 - 15.

1203 lub 1235 r.²⁷ potwierdzający nadania wcześniejsze. (...). Do najstarszych punktów osadniczych, które z czasem stanowią będą centrum Puszczy Białej, należy zaliczyć jeszcze wymienione w tymże dokumencie wsie leżące na zachód od Bugu w głębi Puszczy, jak Wiśniewo, Długosiodło, Osuchową i Nagoszewo.”²⁸ Maria Żywirska też wymienia rok 1203, choć podaje i drugą wątpliwą datę. I właśnie rok 1203 należy przyjąć jako metrykę Osuchowej, zdając sobie jednocześnie sprawę z faktu, że tworzenie wiosek nie odbywało się z dnia na dzień.²⁹ Więc w 2003 roku miejscowość obchodzić będzie swoje 800-lecie.

Książę mazowiecki Konrad I w swym dokumencie - co już częściowo zasygnalizowano - wymienił 20 wsi położonych dzisiaj w powiatach ostrowskim, wyszkowskim i pułtuskim. A oto one według gmin i powiatów współczesnych:

Wsie wymienione w Dyplomie Konrada Mazowieckiego z roku 1203 (?), Położone między Brokiem a Pułtuskim

Pow. ostrowski	Gmina	Pow. wyszkowski	Gmina	Pow. pułtuski	Gmina
Brok	Brok	Wyszków	Wyszków	Gródek	Obyryte
Nagoszewo	Ostrów	Turzyn	Brańszczyk	Psary	Obyryte
Osuchowa	Ostrów	Brańszczyk	Brańszczyk	Bartodzieje	Obyryte
Wiśniewo	Ostrów	Tuchlin	Brańszczyk	Obyryte	Obyryte
		Udrzyn	Długosiodło	Zambski	Obyryte
		Długosiodło	Somianka	Gładczyn	Zatory
		Popowo	Rząśnik	Pniewo	Zatory
		Komorowo		Drwały	Zatory

Źródło: Maria Żywirska, *Puszcza Biała. Jej dzieje i kultura*, Warszawa 1973, PWN.

Pierwszy opis Osuchowej - według mojej wiedzy - znajduje się w Słowniku geograficznym³⁰ z 1886 roku. Ze względu na dużą jego wartość po-

27. Codex diplomaticus..., 344 i następne.

28. M. Żywirska, op. cit. s. 40 - 41.

29. W związku z 800-leciem Osuchowej, Artur Szydlik, mieszkaniec tej wsi, zamierza pobudzić społeczną inicjatywę i władze samorządowe do uczczenia tej rocznicy. Sam zobowiązał się ponadto wykonać kilkumetrowy pomnik (zatytułowany "Nadzieja") na tę okoliczność. Wszak Artur Szydlik zajmuje się sztukami plastycznymi i interesuje się historią regionalną.

30. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, pod redakcją Filipa Sulemirskiego, redaktora "Wędrowca", magistra nauk fizyczno-matematycznych byłej Szkoły Głównej Warszawskiej, Bronisława Chlebowskiego, magistra nauk filologiczno-historycznych byłej Szkoły Głównej Warszawskiej, Władysława Walewskiego, obywatela ziemskiego, kandydata nauk dyplomatycznych Uniwersytetu w Dorpacie. Tomy I - XV, Warszawa 1880 - 1902. Hasło "Osuchowa" znajduje się w Tomie VII, s. 742, opisał Ludwik Krzywicki w 1886 roku.

znawczą i dydaktyczną prezentują go in extenso: „Osuchowo Nowe i Stare, wieś włościańska, powiat ostrowski, gmina i parafia Poręby. Leży przy szosie z Ostrowia do Wyszkowa, nad rzeką Tuchelką. Wieś czynszowa dóbr biskupa płockiego, następnie dóbr narodowych Brok. Na mocy przywileju z 4 lutego 1730 roku, wydanego na imię włościan Jana Deptuły, Pawła Żegoty itd., włościanie osuchowscy posiadali prawo polowania na zwierzynę, oprócz wielkiego zwierza; wolność nieograniczoną krudowania lasów na łąki i grunta, ścinania drzewa na barci i budowlę, prawo własności; byli zwolnieni od podatków, szarwarku, dziesięciny i odbywania podróży; czynsz wynosił 60 złp. z włóki chełmińskiej³¹, z boru rączkę miodu, nadto każdy, posiadający rusznicę, obowiązany był składać rocznie 3 jarzabki na stół biskupi. Przywilej z 1730 r. był aprobowany w 1738 i 1786 r. przez biskupa płockiego; w 1811 r. dnia 6 grudnia przez rezolucją ministra. Podług pomiaru z czasów pruskich było tu 9022 mórg (w tej liczbie 4943 lasu rządowego, po większej części wyciętego, 821 mórg bagien, 165 wydmy). W 1919 roku 58 czynszowników wysiewających 123 korcy jarzyny³² i tyleż oziminy, zbierających 74 fur siana i opłacających 1340 złp. 191/2 gr. hyberty i czynszu; 7 chałupników, karczmarz, razem 306 mieszkańców (66 mężczyzn, 60 kobiet 75 synów, 57 córek, 25 parobków, 23 dziewczek), 58 domów, 82 koni, 88 wołów, 70 krów, 60 jałówek, 88 świń.

Z pomiędzy gospodarzy pięciu posiadało łąki bartne i etatowe, z pierwszych płacili 79 złp. 2 gr., z drugich 62 złp. Trzymali nauczyciela swoim kosztem we wsi; pomimo tego jednak zmuszeni byli płacić szkolne proboszczowi z Poręby. W 1827 roku było 59 domów, 390 mieszkańców, obecnie jest 60 domów i 461 mieszkańców. L. Krz.”. Powyższy tekst napisano w 1886 roku. Jego autorem jest wybitny uczonej polski Ludwik Krzywicki.

Wieś tę opisał także historyk ostrowski, doktor Mieczysław Bartniczak w swym dziele³³, cytując: „Wieś w gminie Ostrów Mazowiecka, na Międzyrzeczu Łomżyńskim, wśród lasów Puszczy Białej; 550 mieszkańców, przystanek PKS na trasie E-12 między Ostrowią Mazowiecką a Wyszkowem. W skład wsi wchodzi Gościniac, Kapkas, Kąt, Kobusówka i Wilkowa. W południowej części wsi, w pobliżu szosy warszawskiej, położone są w leśnym krajobrazie stawy rybne, przez które przepływa rzeczka Tuchelka, prawy dopływ Bugu pod Tuchlinem. W górnym biegu płynie ze wschodu na zachód, a minąwszy stawy, skręca na południe.

31. Włoka = 30 morgów. Morga - miara powierzchni gruntu = 5600 m².

32. Jarzyna = zboże jare.

33. M. Bartniczak, Ostrów Mazowiecka i okolice, Warszawa 1987, s. 237 - 238.

We wsi znajduje się kościół filialny kościoła parafialnego w Porębie Kocebach. Na północny zachód od stawów rybnych wieś Osuchowa Stara obejmująca dwie części: Grabniak (gajówka) i Zastruże (nazwa od Strugi - prągu dopływu Tuchełki w pobliżu wsi).

Jest to jedna z najstarszych wsi Puszczy Białej, wymieniana w źródłach z XIII w. Była wówczas wsią puszczańską biskupów płockich, przynależną do grodu Brok. W XVII wieku gromadziła ludzi związanych z pracą w puszczy - kołodziejów smolarzy, bartników i woźniców. Ważnym czynnikiem aktywizacji gospodarczej średniowiecznej Osuchowej była ówczesna rzeka Nagozówka (obecnie Tuchełka), którą spławiano kłocę sosnowe do Bugu. W XVII w. istniał tu młyn. W XVIII wieku wieś została zasiedlona przez ludność kurpiowską przybyłą z Puszczy Zielonej w owym czasie była to największa wieś kurpiowska w widłach Bugu i Narwi. W 1773 r. liczyła 49 zagród, a Poręba tylko 27. W 1827 r. Osuchowa i Poręba liczyły po 57 domów. Z czasem Osuchowa rozrosła się do dwóch samodzielnych wsi, Osuchowej Starej i Osuchowej Nowej. (...)”.

Wieś słynie z kultu Maryjnego. Corocznie 3 maja przybywają tu liczne pielgrzymki piesze z Wyszkowa, Brańszczyka, Długosiodła, Porządzia i innych okolicznych parafii. Pierwotny kościół drewniany zbudowano w 1943 roku wg pomysłu Antoniego Szydlika. Jego wnętrze zdobiły liczne wota, obrazy, chorągwie i misternie wykonane gotyckie feretrony, które były dziełem Juliana Szydlika. Cechuje je lekkość, finezja form oraz niezaprzeczalne walory kompozycyjne. W 1984 roku ukończono budowę kościoła muranego, który jest w zasadzie bezstylowy; według jednych stanowi nieśmiałą reminiscencję gotyku, a według innych jest ciężką i niską budowlą stanowiącą antytezę gotyku.

W lesie, nad stawami od niepamiętnych czasów stoi niewielka drewniana kapliczka. To tu, nad Tuchełką - wg tradycji - „w 1910 roku ukazała się Matka Boska Mariannie Andryszczyk, mieszkance wioski i przepowiedziała przyszłe wydarzenia, a więc erygowanie parafii, zbudowanie kościoła, powstanie sanktuarium i ruch pielgrzymkowy. - Wszystko się spełniło - opowiada ks. Marek Natkowski - czekamy jeszcze na spełnienie kolejnej przepowiedni, która mówi, że ma tutaj powstać klasztor. (...). Obok kościoła rzuca się w oczy wielka drewniana figura Chrystusa - dłuta miejscowego rzeźbiarza Jana Szydlika. (...). Nadszedł wreszcie długo oczekiwany dzień. Biskup płocki Bogdan Sikorski erygował parafię 18 listopada 1976 r. „(Cytaty pochodzą z: „Słowo - Dziennik Katolicki” nr 70 z 3 maja 1993 r.). Od 1993 roku wiele się zmieniło. Dziś nie ma już drewnianej rzeźby przy ko-

ściele, wykonanej przez Jana Szydlika³⁴, parafia nie należy już do diecezji plockiej lecz do łomżyńskiej³⁵.

IV. Zakończenie

Już niebawem, na progu Trzeciego Tysiąclecia, 20 miejscowości położonych w Puszczy Białej, między Brokiem, Wyszkiem a Pułtuskiem będzie obchodziło swoje 800-lecie. Jubileusze te będą zapewne bardzo dobrą okazją - tak dla szkół wszystkich szczebli, aby wzmocnić edukację regionalną, jak i dla władz miejskich i powiatowych oraz dla wszystkich mieszkańców regionu Puszczy Białej - do dokonania oceny dotychczasowego rozwoju każdej z tych miejscowości. Do rozważenia wszystkich pozytywów i negatywów, blasków i cieni, jakie miały miejsce i występowały tu na przestrzeni 800 lat.

Koleje losu sprawiły, że oblicze Osuchowej i opisanych w tej publikacji innych wiosek puszczańskich zmieniało się - jakże często zupełnie nie po myśli ich mieszkańców. Silnie też zaznaczał się konflikt interesów między mieszkańcami a najeźdźcami, zarówno tymi ze Wschodu, jak i tymi z Zachodu. Po ośmiuset latach przemian, losów tragicznych, zmiennych region Puszczy Białej, Międzyrzecz, Narwi i Bugu pozostał regionem nader atrakcyjnym, przyciągającym swym urokiem rzesze turystów, letników z których wielu osiedla się tu na stałe.

Ale, by region ten był nadal atrakcyjny, należy podjąć (albo dosłownie nic nie robić) szereg działań zmierzających do budowy całej infrastruktury turystycznej, działań promocyjnych i marketingowych. O tym, jaki będzie przyszły obraz tej ziemi, zadecyduje determinacja i zaangażowanie władz samorządowych oraz społeczności lokalnych w sprawy miasta i regionu, poparte dobrą znajomością historycznego dorobku tego regionu, dogłębnym i fachowym rozpoznaniem obecnych i przewidywanych problemów, trafność podejmowanych decyzji osób odpowiadających za poszczególne dziedziny rozwoju tych ziem.

Publikacja ta ma za zadanie zrealizować jeden z celów publicystyki, a więc pomóc w realizacji programu edukacji regionalnej w szkołach podstawowych w: Osuchowej, Dybkach, Nagoszewce, Nagoszewie³⁶. W szczegól-

34. Jan Szydlak (1949 - 2000), mój brat, zajmował się między innymi rzeźbą w drewnie. Jego prace plastyczne to głównie świątki, maski, płaskorzeźby na deskach sosnowych.

35. 25 marca 1992 r. na podstawie bulli papieża Jana Pawła II "Totus Tuus Poloniae Populus" parafia została wyłączona z diecezji plockiej i włączona do diecezji łomżyńskiej.

36. Historyk w ubiegłym wieku (1890) o Nagoszewie pisał: "Wieś u źródeł rzeki Tuchelki, pow.

ności ma za zadanie przybliżyć czytelnikom region Puszczy Białej, ukazać historię wsi puszczańskich, ich problemów w przeszłości i teraz, podkreślić i uwypuklić walory geograficzno-przyrodnicze tej ziemi. Chcę przypomnieć tę oczywistą prawdę, że: „Ubogi jest ten, kto nie zna i nie miłuje ziemi, na której się urodził i żyje. Podobny jest do drzewa bez korzeni. Skąd może czerpać soki potrzebne do życia? W jaki sposób będzie „owocować”? Jak może on „nakarmić” swoje dzieci pozytywnymi uczuciami do własnej ziemi, jeśli samemu ich nie zna?”³⁷

I chodzi o to, aby ubogimi nie były całe pokolenia uczniów wymienionych wcześniej szkół z powiatu Ostrów Mazowiecka. Spojrzenie na edukację regionalną prowadzoną w szkołach w ramach tzw. ścieżki międzyprzedmiotowej stanowi okazję do analizy niektórych problemów procesu dydaktyczno-wychowawczego, zwłaszcza w świetle sytuacji ucznia i w konfrontacji ze współczesnymi warunkami wychowania. Jaki jest więc model tej edukacji? Czy jest to trójwymiarowy program, oparty na prostopadłościanie (wiedza o regionie x kompetencje myślenia x odkrywanie), jak chce Edward C. Wragg³⁸, który pisze: “Podobnie jak wszystkie modele prostopadłościan jako wzór programu stanowi uproszczenie rzeczywistości, ma posłużyć zredukowaniu tego, co ogromie złożone, do czegoś w co dałoby się wejrzeć i co dałoby się zgłębić bez nadmiernych zniekształceń. Model nasz pozwala oglądać program pod wielu kątami, zwłaszcza jako zbiór przedmiotów nauczania, zagadnień (ścieżek) międzyprzedmiotowych oraz metod nauczania i uczenia się.”³⁹ A więc...?

ostrowski, gmina poręby, parafia Brok, przy szosie z Ostrowia do Wyszkowa. Ma 110 domów i 714 mieszkańców. Szkołka początkowa, urząd gminy. (...) Wieś wchodziła jako wieś czynszowa w skład dóbr biskupów płockich. Po zabraniu dóbr tych na rzecz skarbu, za czasów pruskich, włączono ją do dóbr narodowych Brok. Na mocy przywileju z 16 lipca 1746 roku od biskupów płockich włościanie mieli wolność dobywania i krugowania gruntów leśnych na pola i łąki, wyrabiania barci we wszystkich lasach biskupszczyzny. (...) Przywilej ten został wydany na imię włościan Jakuba i Wojciecha Lipko, Jakuba Fidury, Adama Kozła itd. i potwierdzony 11 lipca 1753 przez biskupa Szembera. (...) Na początku obecnego stulecia ciągle zachodzą za targi z urzędami leśnymi i proboszczem z Broku; z pierwszemi o korzystaniu z lasów jako to: karczunek itp. z drugim o szkołę. Utrzymywali bowiem włościanie swoim kosztem nauczyciela ale proboszcz obawiając się o zmniejszenie dochodów z powodu ubytku pewnej ilości uczniów ze szkółki na plebani postarał się o usunięcie takowego.” (S.G.).

37. J. Engiel, M. Podlasińska, Mój region Mazowsze, Zeszyt edukacji regionalnej, Warszawa WSiP, s. 5.

38. E. C. Wragg, Trzy wymiary programu (tłumaczył Krzysztof Kruszewski), Warszawa 1999 WSiP S.A.

39. Tamże, s. 11

Bibliografia

- Bartniczak M., Ostrów Mazowiecka i okolice, Warszawa 1987.
- Brok i Puszcza Biała. Przeszość - środowisko geograficzne, kulturowe i przyrodnicze pod red. J. Kazimierskiego, Ciechanów 1989, Ciechanowskie Towarzystwo Naukowe, Towarzystwo Przyjaciół Broku, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych Mazowieckie Towarzystwo Kultury im. Stanisława Herbsta.
- Brzeziński J., Elementy metodologii badań psychologicznych, Warszawa 1984.
- Brzeziński J., Metodologiczne i psychologiczne wyznaczniki procesu badawczego w psychologii, Poznań 1978, Wydawnictwo UAM.
- Brzeziński J., Metodologiczne źródła artefaktów w badaniach psychologów społecznych inspirowanych socjologicznymi badaniami opinii publicznej, "Kolokwia Psychologiczne", t. 4/1995.
- Brzeziński J., Siuta J. Społeczny kontekst badań psychologicznych i pedagogicznych, Warszawa 1991 PWN.
- Chętnik A., Wystawa regionalna w Pultusku. "Ziemia", t.1, 1922.
- Codex diplomations et commemorationum Masoviae generalis. Zbiór ogólny przywilejów i wspominków mazowieckich. Zebrał i wydał J. K. Kochanowski Warszawa 1919, s. 342, nr 301; Monumenta Poloniae historica, tom V.
- Engiel J., Podlasiacka M., Mój region Mazowsze, Zeszyt edukacji regionalnej, Warszawa WSiP.
- Gawarecki W. H., O Kurpiach [W:] Pamiętnik historyczny płocki, Warszawa 1830.
- Gimpel D., Dzieje Wyszkowa, pod redakcją Henryka Samsonowicza, Warszawa 1984, Mazowiecki Ośrodek Badań Naukowych im. S. Herbsta Towarzystwo Przyjaciół Wyszkowa.

Kutrzeba - Pojmarowa A., Puszcza Biała jako region etnograficzny, [W:] Brok i Puszcza Biała.

Pol W., Puszczyacy Mazowsza, [W:] Dzieła wierszem i prozą,, T. 4, z. 2: Obraz z życia i natury; t.2, cz. 3. Lwów 1876.

Samsonowicz H., O wielkiej i małej ojczyźnie, [w:] Mazowsze wspólnota w kulturze, Pod red. Zygryda Rekosza, Warszawa 1999 Mazowieckie Towarzystwo Kultury.

Samsonowicz H., Ośrodki Gospodarcze w Puszczy Białej na początku XIX wieku, [W:] "Zeszyty Naukowe" Nr VI/1992 Ostrołęckie Towarzystwo Naukowe Ostrołęka 1992.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, pod redakcją Filipa Sulemirskiego, redaktora "Wędrowca", magistra nauk fizyczno-matematycznych byłej Szkoły Głównej Warszawskiej, Bronisława Chlebowskiego, magistra nauk filologiczno-historycznych byłej Szkoły Głównej Warszawskiej, Władysława Walewskiego, obywatela ziemskiego, kandydata nauk dyplomatycznych Uniwersytetu w Dorpacie, Warszawa 1880 - 1902, Tomy I - XV.

Syska H., Obleciałem Kurpie - Gocie, Warszawa 1955, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.

Szczepański J., Dzieje Wyszkowa i okolic, Warszawa 1998.

Święcicki J., Topographia sive Masoviae descriptio authore Andrea Swiecicki, wydane około 1634 r. Dziś dostępne dzięki wydaniu w 1974 roku facsimile i tłumaczeniem Stanisława Pazyry i Heleny Pazyrzyny

Święcki T., O Kurpikach. "Dziennik Warszawski", t. 9. 1827.

Wragg E. C., Trzy wymiary programu (tłumaczył Krzysztof Kruszewski), Warszawa 1999 WSiP S.A.

Żywirska M., Puszcza Biała, jej dzieje i kultura, Warszawa 1973 PWN.